
Polemika

**O knjizi Vesne Pusić "Demokracije i diktature. Politička tranzicija u Hrvatskoj i jugoistočnoj Europi"
Durieux, Zagreb, 1998., 205 str.**

MIRJANA KASAPOVIĆ*

Knjigu *Demokracije i diktature* čini pet rasprava što ih je autorica objavila tijekom devedesetih godina kao zasebne članke u časopisu *Erasmus: Utopije, Politička obaveza i novi društveni ugovor, Diktature s demokratskim legitimitetom, Nacionalizam i Mediteranski model na zalasku autoritarnih režima*. Povezuje ih opća tematska usredotočenost na demokratsku tranziciju u Hrvatskoj i Istočnoj Europi. Disciplinarno i diskurzivno riječ je, pak, o različitim tekstovima.

Neki tekstovi ili njihovi fragmenti formalno bi se mogli svrstati u povijest političkih ideja (utopije, društveni ugovor, nacionalizam), neki u deskriptivne teorije demokracije, a neki u teorije demokratske tranzicije. Svi tekstovi napisani su mješavinom esejističkog i znanstvenog diskursa, s tim da u nekima preteže prvi, a u nekima drugi diskurs. Rasprava *Utopije* slični, primjerice, političkom eseju, a rasprava *Mediteranski model na zalasku autoritarnih režima* bliža je sociološkoj/politološkoj analizi. Ta disciplinarna i diskurzivna eklektičnost otežava određenje i analizu knjige kao cjeline.

Političkom tranzicijom u Hrvatskoj i Istočnoj Europi autorica se najizravnije bavi u tekstovima *Diktature s demokratskim legitimitetom* (59-82) i *Mediteranski model na zalasku autoritarnih režima* (156-203). Glavna su pitanja, dakako, s kojih metodičko-analitičkih polazišta to čini i kakve nam rezultate nudi?

U analizi demokratske tranzicije dugo su se razlikovala dva, razmjerno razdvojena, pristupa: strukturalistički, koji je bio usmjeren na analizu političkih institucija, i procesualistički, koji se orijentirao na djelovanje aktera. Najnovije (i ponajbolje) rasprave o demokratskoj tranziciji počivaju, pak, na povezivanju institucionalne analize i teorije aktera, te se dominantni istraživački pravac u toj disciplini danas određuje kao "institucionalna analiza koja je orijentirana na aktere". Pritom je posrijedi takozvani novi institucionalizam, čije je najvažnije obilježje analitičko povezivanje političkih struktura, procesa i sadržaja, dakle svih triju bitnih dimenzija politike.

Osim toga, novi je institucionalizam izrazito kontekstualno orijentiran. To, recimo, znači da respektivna analiza demokratske tranzicije u Hrvatskoj nipošto ne bi smjela

* *Mirjana Kasapović*, izvanredni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Izbori i političke stranke u Hrvatskoj.

zanemariti ratni kontekst ili ga učiniti drugorazrednim. Philippe C. Schmitter, jedan od utemeljitelja tranzicijske teorije, ustvrdio je da postoji jedno pravilo kojega se moraju pridržavati svi tranzitoloz i konsolidolozi: "Unatoč opsežnoj literaturi o takozvanim preduvjetima demokracije, postoji samo jedno pravilo o kojemu se, vjerojatno, mogu suglasiti svi 'konsolidolozi': sigurno se, ako ne i bezuvjetno, može pretpostaviti da prije reformiranja političkih (ili ekonomskih) institucija moraju biti uspostavljeni nacionalni identitet i teritorijalne granice" (1995., 49). "Konsolidacija nacionalnih granica" i za Klausa von Beymea jest nužna pretpostavka konsolidacije demokratskoga političkog sustava i svih njegovih podsustava (1997., 25-27). Jacques Rupnik smatra da je teritorijalni poredak "prvi prerekvizit demokratske tranzicije" (1999., 58). I ostali istaknuti analitičari "trećeg vala" demokratizacije – poput Stephena Holmesa (1993.), Clausa Offea (1994.), Hansa-Juergena Puhlea (1997.) i dr. – upozoravali su da je prije izgradnje liberalno-demokratskih poredaka nužno utvrditi gdje su granice neke države i tko su njezini državljani. To je pitanje u istočnoeuropskoj tranzicijskoj regiji bilo važnije nego ikad prije, jer je slom komunističkih režima bio povezan sa slomom staroga državnog poretka u tom dijelu kontinenta i nastankom niza novih država; u toj regiji danas je samo pet starih, a sve ostale su nove nacionalne države.

U Hrvatskoj su navedeni reformski preduvjeti ostvareni tek 1998. ili, u najboljem slučaju, 1995. Teritorijalne granice države dotad su, doduše, bile poznate, možda su se činile izvjesnima i u budućnosti, ali sigurno nisu bile dohvatljive ni postojećoj državnoj vlasti niti svim državljanima. No, kako taj teorijski argument ne bi zazvučao poput političkih opravdanja za "blokiranje demokratizacije", kojima se povremeno služila hrvatska vlast, može se pristati i na minoriziranje kontekstualnih i – s njima usko povezanih i neobično važnih – temporalnih dimenzija demokratske tranzicije u Hrvatskoj (usp. Schmitter/Santiso, 1998.).

Vesna Pusić ne primjenjuje ni jedan od navedenih pristupa u svojim analizama demokratske tranzicije. Njezini radovi nisu ni institucionalna analiza, ni analiza djelovanja političkih aktera, a ni *policy*-analiza. Nedostatak jasnoga metodičko-analitičkog pristupa glavni je problem njezinih tranzicijskih rasprava i uzrok svih njihovih slabosti.

Ponajprije, autorica ima izrazitih poteškoća s teorijama političkih institucija. Ona govori o "državno-institucionalnom minimumu" novih demokracija (36), "formalno-institucionalnoj strukturi" postkomunističkih država (37), "normativno-institucionalnoj strukturi države" (45), ali nigdje ne navodi što podrazumijeva pod tim sintagmama. Koje političke institucije, norme, postupke? Zbog te pojmovne nejasnoće u istoj knjizi može ustvrditi da se normativno-institucionalna struktura hrvatske države "uklapa (se) u suvremeni liberalno-demokratski model" (44-45), ali i da je u zemlji uspostavljena diktatura koja se legitimira slobodnim višestranačkim izborima. Gdje su se u toj diktaturi izgubili ostali "rekviziti" normativno-institucionalne strukture liberalno-demokratske države?

Kako joj nisu posve jasni pojam, struktura i funkcije modernih političkih institucija, ona se, posljedično, muči i s razlikovanjem institucionalnih aranžmana u različitim političkim režimima. A kako ne uspijeva jasno razlučiti *strukturne razlike* među raznovrsnim političkim režimima, ona te političke režime opisuje i imenuje *teorijski neodgovorno*. Zemlje stoga neobično lako i brzo "skaču" iz totalitarnih u demokratske, iz demokratskih u autoritarne, iz autoritarnih u demokratske, iz totalitarnih u autoritarne

režime. Autoritarni režimi tek što su nastali iz totalitarnih, a već su "na zalasku". Države se "valjaju" od prve do druge tranzicije, od prvog do drugog stupnja tranzicije (156. i dr.), od prvoga do drugog vala tranzicije (164. i dr.), od tranzicije do konsolidacije, premještaju se iz sjevernih u južne modele i obratno. Pritom, za *zemljopisnu* tipologiju modela nije odlučan zemljopis, nego priroda posttranzicijskih vladavina, pa je sjeverna Slovačka dospjela u južni, a južna Makedonija "okrenuta" je sjevernom modelu.

Živopisan primjer posljedica takva postupka jest Slovačka, koja se pokazuje kao neka vrsta tranzicijskog *Jumping Jacka*: tranziciju je otpočela u sjevernom, a nastavila u južnom modelu; nakon baršunaste revolucije i baršunastog razlaza sa Češkom uslijedila je autoritarna regresija, te je Slovačka uplovila u autoritarni režim; no, nakon izborne pobjede opozicije 1998. zemlja ulazi u drugi val, drugi stupanj ili drugu tranziciju, što je vodi k demokraciji (56). Nije čudo što je sve to bilo previše i za samu autoricu, te je Slovačku proglasila za *deviant case* kojim se ne želi baviti. Da je imala izgrađen analitički pristup i kategorijalni aparat mogla je Slovačku mirno ostaviti u svojem "sjevernom" modelu i objasniti što se u međuvremenu događalo u toj zemlji.

Zadržimo se, stoga, upravo na primjeru Slovačke. Što je dovelo do autoritarne regresije i, kako tvrdi autorica, oblikovanja autoritarnog režima nakon obećavajućeg početka tranzicije?

Slovačka je ponijela iz svojega izvornog "sjevernog" modela sve glavne institucionalne značajke: demokratski ustav, parlamentarni sustav vlasti, *figurative presidency*, razmjerni izborni sustav, umjereni stranački pluralizam. Izbori 1992. i 1994. bili su kompetitivni. Ipak, Slovačka se, tvrdi autorica, nakon 1992. pretvara u autoritarnu državu.

Kako u tom razdoblju nije promijenjen demokratski institucionalni okvir, autoritarne regresije očito su se dogodile u drugim dvjema dimenzijama politike: u procesima političkog odlučivanja i u sadržaju političkih odluka. Budući da institucionalna analiza nije više dostatna da se objasne promjene, trebalo je posegnuti za analizom djelovanja glavnih političkih aktera: u konkretnom slučaju, premijera i njegove vlade, vodeće političke stranke i parlamentarne većine u cjelini, itd. No, poznaje li autorica dovoljno teorije aktera da bi se upustila u taj posao? Jer, umjesto da se prihvati te *nužne* analitičke zadaće, ona autoritarne regresije političko – sistemskog tipa općenito obrazlaže teorijskim impresijama i protuslovnim argumentima.

Tako se, pak, ne može objasniti kako djelovanje autoritarnih političkih aktera ugrožava formalnu demokratsku strukturu i, obratno, kako demokratske političke institucije odolijevaju autoritarnim akcijama. U Slovačkoj su, konkretno, odoljele, jer u protivnome ne bi bilo kompetitivnih izbora, koji su 1998. uzrokovali smjenu stranaka na vlasti. Smjena vlasti je ključni dokaz da se Slovačka *strukturno* nije transformirala u autoritarni režim.

Naime, glavno obilježje autoritarnih režima jest ograničeni politički pluralizam, koji se očituje i u *semikompetitivnoj* prirodi izbora. U njima su ograničene mogućnosti izbora i sloboda biranja, a vlast praktično "nije na dispoziciji". Pokazalo se, pak, da su u autoričinoj verziji autoritarnog režima mogući puni politički pluralizam, koji

obuhvaća stranke od krajnje lijevog do krajnje desnog pola ideološkog spektra, demokratski izborni sustav, slobodno stranačko natjecanje i smjena vlasti. Ona bi to, možda, nazvala "benevolentnim autoritarizmom", po uzoru na nekadašnji "benevolentni totalitarizam" u Jugoslaviji (61. i dr.). No, to su ipak doskočice, a ne teorijski pojmovi.

Pitanja što ih otvara slovački slučaj tiču se i ostalih inkriminiranih slučajeva: svih postkomunističkih *diktatura s demokratskom legitimnošću*. Jedina je razlika u tome što je u raspravi o izbornim diktaturama (*elected dictatorship*) izraženiji autoričin teorijski *antielektoralizam* – nedovoljno razumijevanje i minoriziranje pretpostavki, funkcija i značenja kompetitivnih izbora – koji je posve neuobičajen u suvremenoj političkoj teoriji.

Taj antielektoralizam katkad se javno obrazlaže, naoko plauzibilnim, tvrdnjama da su mnogi diktatori došli na vlast izborima. Nije li i Hitler došao na vlast izborima? Diktatori su, međutim, postali diktatorima kad su ukinuli izbore i dokinuli mogućnost svoje demokratske smjene. Hitler jest došao na vlast izborima, ali od 1933. do 1945. u Njemačkoj nije bilo nikakvih izbora.

Što su onda diktature s demokratskom legitimnošću? Logički bi se moglo pomisliti da su posrijedi demokratskim izborima uspostavljeni politički režimi koji su dokinuli demokratske izbore kao način vlastite legitimacije, te tako bitno promijenili vlastitu prirodu. Ali, nije tako.

"Diktature su ... jedini tip državnog ustrojstva koji ne mora građanima dati nikakvu informaciju o svom karakteru, namjerama i vrijednostima". U njima se "građane ništa niti ne pita, pa nemaju na što niti pristajati" (40). U diktaturama, dakle, nema mjesta ni slobodnim pluralističnim izborima u kojima se građane ipak "nešto pita" – primjerice, tko će vladati zemljom u sljedećem mandatu. Ali, tvrdi autorica, ima diktatura i sa slobodnim višestranačkim izborima.

To su politički poreci u kojima je demokracija svedena na slobodne višestranačke izbore kao jednokratni – ili, rousseauovski pojmljen, jednodnevni – čin demokratske legitimacije. Nasuprot izbornim diktaturama, liberalno-demokratski sustavi počivaju na "procesualnoj legitimnosti", koja se oslanja na "tri kategorije: građanske slobode, političku kompeticiju i responzivnost" (77). No, izbori nisu *čin* – čin je, recimo, glasanje u izborima – nego *politički proces par excellence*, koji pretpostavlja i uključuje građanske slobode, političku kompeticiju i responzivnost aktera.

Izborne diktature su "teorijski ulaz" u autoričin koncept druge tranzicije. Izborne diktature pretvorit će se u demokratske poretke tek kad prođu drugu tranziciju. A što je druga tranzicija? Na to je pitanje neobično teško odgovoriti.

U umnogome prepravljenoj izvornoj verziji rasprave *Mediterranski model* ... autorica najprije tvrdi da je demokratska tranzicija završena u svim istočnoeuropskim zemljama: "Ako demokratska tranzicija znači: a) stvaranje temeljnih institucija novog demokratskog sistema i b) stvaranje novih pravila kojima se uređuju politički postupci i ponašanje, tada možemo reći da je taj proces dovršen u cijeloj Istočnoj Europi" (163-164).

Ali, taj dovršeni proces ipak nije dovršen, jer nakon dovršene demokratske tranzicije slijedi – druga tranzicija: "Procesi tranzicije u svim su tim zemljama završeni – barem oni procesi koji pripadaju prvom valu tranzicije. Postkomunistički režimi ušli su u fazu konsolidacije" (164). Znači li to da je "dovršena" demokratska tranzicija bila "prvi val tranzicije", a da je konsolidacija "drugi val tranzicije"? Teško, jer autorica tvrdi da su tranzicija i konsolidacija "dva jasno razgraničena procesa" (163).

Ako se i zanemare shvaćanja koja konsolidaciju tretiraju kao jednu fazu demokratske tranzicije – to čini, primjerice, Ph. C. Schmitter, koji razlikuje liberalizacijsku, demokratizacijsku i konsolidacijsku fazu demokratske tranzicije – tranzicija i konsolidacija nipošto nisu "dva jasno razgraničena procesa", to jest dva procesa među kojima postoji točno utvrdiva granica. Ta se dva procesa stvarno preklapaju, a konsolidacija otpočinje i prije no što je potpuno dovršena demokratizacija. Hans-Juergen Puhle – jedan od urednika knjige *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective* (Gunther/Diamondouros/Puhle, 1995.) koju autorica najčešće citira – tako tvrdi da demokratska konsolidacija "počinje već s prvim demokratskim izborima i posve se preklapa s drugom polovicom *transitions*" (1997., 144-145). Promatraju li se demokratizacija i konsolidacija kao modelski procesi na više razina, onda proces konsolidacije na jednoj razini može otpočeti a da nije dovršen proces demokratizacije na ostalim razinama. To, primjerice, znači da institucionalna razina može biti uvelike konsolidirana, ali da nisu potpuno razvijeni demokratski obrasci ponašanja političkih aktera ili demokratski obrasci političke kulture (usp. Merkel, 1996.; Puhle, 1997. i dr.).

U toj teorijskoj zbrci ključno je pitanje gdje su zapravo sporne istočnoeuropske države i što ih još čeka: druga tranzicija, drugi val tranzicije, drugi stupanj tranzicije, demokratska konsolidacija, konsolidacija autoritarnih režima, pogodbeni tranzicija po mediteranskom obrascu ili jednostavna smjena stranaka na vlasti?

Ipak im, prema mišljenju autorice, predstoji druga tranzicija, koja će autoritarne režime preobraziti u demokratske poretke. Premda tvrdi da su uspostavljene temeljne demokratske institucije i pravila u *svim* zemljama istočnoeuropske tranzicijske regije, u nekima od njih na tim su se demokratskim osnovama oblikovali autoritarni režimi, te one moraju proći još jednu tranziciju, prije nego što otpočne demokratska konsolidacija. O kakvim je autoritarnim režimima riječ?

Kao obilježja tih autoritarnih režima navode se ograničeni politički pluralizam, raznovrsni društveni i gospodarski pluralizam, različiti oblici vlasništva, vjerske slobode i kulturni pluralizam (182). "Ipak, svi ti aspekti odgovaraju definiciji autoritarnog režima nego demokratskoj konsolidaciji" (183). Zanimljivo je uspoređivanje *političkog režima* (autoritarni režim) i *političkog procesa* (demokratska konsolidacija) – koje se u citiranome, nepismenom obliku doimlje još gore – preostaje da se utvrdi jesu li nabrojani "aspekti" doista konstitutivna obilježja autoritarnoga političkog režima.

Od nabrojanih "aspekata", za autoritarne političke režime ključan je ograničeni pluralizam (Linz, 1991., 36). Upravo to nije (bilo) svojstvo političkih režima Bugarske, Rumunjske ili Slovačke. Politički pluralizam nije bio ograničen, jer su se sve političke opcije slobodno artikulirale i organizirale. Birači su imali mogućnosti izbora između

mnoštva političkih opcija, od krajnje desnice do krajnje ljevice, a mogli su ih i slobodno birati. Na posljetku, izbor birača uzrokovao je smjene stranaka na vlasti: u Rumunjskoj 1996., u Bugarskoj 1997., u Slovačkoj 1998.

Te smjene i sama autorica smatra početkom "druge tranzicije". Čemu onda španjolski/mediteranski obrazac paktovske reforme za "druge tranziciju"? Ni u Rumunjskoj, ni u Bugarskoj, ni u Slovačkoj ta "druga tranzicija" nije uključivala nikakvu *reformu pactadu*. Ni o čemu se prvaci Demokratske konvencije Rumunjske nisu dogovarali s Iiescuom za okruglim stolom, nego su ga naprosto pobijedili na izborima. Ni bugarski Savez demokratskih snaga nije se natezao sa socijalistima o tome kako će mu predati vlast. Slovačka demokratska opozicija mandatno je nadjačala Mečiarov Pokret za demokratsku Slovačku odgovornim poslijeizbornim ponašanjem, to jest tvorbom koalicijske vlade desetak dotadašnjih opozicijskih stranaka. Tako se, na posljetku, ispostavlja da je "druga tranzicija" istovjetna jednostavnoj smjeni stranaka na vlasti u uvjetima *neautoritarnoga tipa političkog pluralizma*. A to se oduvijek nazivalo smjenom na vlasti, a ne tranzicijom. Nakon smjene mogu uslijediti političke (i ekonomske) reforme, u skladu s programskim ciljevima, političkim interesima i institucionalnim preferencijama novih stranaka/koalicija na vlasti, kao što je uobičajeno u praksi demokratske vladavine posvuda u svijetu. Mediteranskom modelu druge tranzicije preostaje uloga pseudoteorijske podloge političkog programa jednog dijela hrvatske opozicije.

Knjiga *Demokracije i diktature* ne može se, na žalost, ubrojiti u respektabilne priloge tranzicijskoj teoriji. Temelji se na neizgrađenome analitičkom pristupu i nepreciznoj i poizvoljnoj uporabi temeljnih pojmova političke teorije. Autorica ne luči jasno i dosljedno političke režime i političke procese, političke procese i političke postupke, političke institucije i političke institute. Recepcija referentne literature je oskudna i u njoj prednjače čitljivi, ali nerijetko površni tekstovi iz američkog časopisa *Journal of Democracy*.

Opisi tranzicijskih procesa u pojedinim zemljama naprosto su činjenično netočni. Kakvu je to organizacijsku infrastrukturu, okrugli stol, ekonomske reforme i reforme komunističke partije prije sloma starog režima imala Čehoslovačka da bi bila svrstana u istu skupinu s Mađarskom i Poljskom? Kakve su to masovne akcije prethodile upravljanoj promjeni režima u Bugarskoj? Kako se može tvrditi da je demokratska tranzicija, onako kako je određuje autorica, dovršena u svim istočnoeuropskim zemljama, pa i u Bjelorusiji?

Neobično su površne, a mjestimice i netočne, interpretacije političkih događaja i procesa u Hrvatskoj od 70-ih godina do danas. Autorica je, primjerice, izrazito "preinterpretirala" političke ciljeve "hrvatskog proljeća". Nevjerojatna je tvrdnja da se promjena sustava u Hrvatskoj dogodila po kapitulacijskom obrascu kao u Čehoslovačkoj, što bi značilo da se komunistički režim slomio pod masovnim pritiskom "odozdo". Čudna je i interpretacija uzroka radikalizacije i militarizacije srpskog pokreta u Hrvatskoj početkom 90-ih godina.

Knjiga nije ni posve tehnički korektna. Nigdje se ne navode točni podaci o tome kada su i gdje tekstovi izvorno objavljeni. Autorica ne navodi koje je izvorne verzije tekstova teorijski i stilski revidirala. A revidirala je ponajviše izvornu verziju teksta *Mediteranski model*... U toj se reviziji i ridikulozni autoričin "zloglasni gulaš-socijali-

zam" – koji je, između ostaloga, simptomatično svjedočio o nepoznavanju i nerazumijevanju prirode mađarskoga "kadarovskog" socijalizma, a time i bitnih pretpostavki "pogodbene tranzicije" u toj zemlji, pa i općenito – pretvorio u "poznati gulaš-socijalizam" (159). Nije, doduše, izvjesno po čemu je "gulaš-socijalizam" poznat, ali valjda, kontekstualno gledano, nije po "zloglasnosti".

Nadalje, ne navode se uvijek ni potpuni podaci o citiranim dijelovima tekstova drugih autora, te se nerijetko upućuje samo na djela, ali ne i na stranice (usp. str. 33, 39, 41, 61, 69, 87, 90, 109, 142, 180). Mjestimice se nailazi na nevjerovatne nonsense, pa autorica piše, primjerice, i sljedeće: "S priličnom se sigurnošću može tvrditi da niti jedan oblik državne vlasti nije nikada postojao bez države" (74). Nevjerovatno je što autorica misli da "niti jedan oblik državne vlasti nije nikada postojao bez države", ali je još nevjerojatnije što je u to sigurna tek "prilično", ali ne i potpuno. Knjiga je, u cjelini, začuđujuće nepismena, ali to vjerovatno ide i na dušu lektora.

Ova knjiga zacijelo nije najlošiji primjerak domaće sociološke produkcije, ali se nalazi pri njezinu kvalitativnom dnu.

Literatura

- Beyme, Klaus von, 1997., Parteien im Prozess der demokratischen Konsolidierung, u Merkel, W./Sandschneider, E. (ur.), *Systemwechsel 3. Parteien im Transformationsprozess*, Leske + Budrich, Opladen
- Holmes, Stephen, 1993., Back to the Drawing Board, *East European Constitutional Review* (1) 2:21-25.
- Gunther, Richard/Diamandouros, Nikiforos P./Puhle, Hans-Juergen (ur.), 1995., *The Politics of Democratic Consolidation. Southern Europe in Comparative Perspective*, John Hopkins University Press, Baltimore
- Linz, Juan J., 1991., Autoritaere Regime, u: Nohlen, D. (ur.), *Woerterbuch Staat und Politik*, Bundeszentrale fuer politische Bildung
- Merkel, Wolfgang, 1996., Theorien der Transformation: Die demokratische Konsolidierung postautoritaerer Gesellschaften, u Beyme, K.v./Offe, C. (ur.), *Politische Theorien in der Aera der Transformation*, Westdeutscher Verlag, Opladen
- Offe, Claus, 1994., *Tunnel am Ende des Lichts. Erkundungen der politischen Transformation im Neuen Osten*, Campus, Frankfurt a.M.
- Puhle, Hans-Juergen, 1997., Politische Parteien und demokratische Konsolidierung in Suedeuropa, u Merkel, W./ Sandschneider, E. (ur.), *Systemwechsel 3. Parteien im Transformationsprozess*, Leske + Budrich, Opladen
- Rupnik, Jacques, 1999., The Postcommunist Divide, *Journal of Democracy* (10) 1:57-62.
- Schmitter, Philippe C., 1995., Von der Autokratie zur Demokratie, *Internationale Politik* (50) 6:47-52.
- Schmitter, Philippe C./Santiso, Javier, 1998., Three Temporal Dimensions of the Consolidation of Democracy, *International Political Science Review* (19) 1:62-92.